

mevzu

sosyal bilimler dergisi | journal of social sciences

e-ISSN: 2667-8772

mevzu, Mart/March 2023, s. 9: 455-488

**Muhammed b. Ali es-Sabbân'ın *Manzûmetu's-Sabbân* Adlı
Eserinin Hadis Usûlü Açısından Değerlendirilmesi**
Review of *Manzûmâh al-Şabbân* by Muḥammad Ibn 'Alî al-Sabbân in Terms of
Hadith

Ramazan DOĞANAY

Dr. Öğretim Üyesi, Dumlupınar Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, Kütahya, Türkiye
Dr. Faculty Member, Dumlupınar University,
Faculty of Islamic Sciences, Department of Hadith, Kütahya, Türkiye
ramazan.doganay@dpu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-5140-9709

DOI: 10.56720/mevzu.1231737

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 10 Ocak / January 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 23 Şubat / February 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Mart / March 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Mart / March 2023

Atıf / Citation: Doğanay, R. (2023). Muhammed b. Ali es-Sabbân'ın *Manzûmetu's-Sabbân* Adlı Eserinin Hadis Usûlü Açısından Değerlendirilmesi. *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (Mart 2023): 455-488 DOI: 10.56720/mevzu.1231737

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web:<http://dergipark.gov.tr/mevzu>|mailto:mevzusbd@gmail.com

Copyright © CC BY-NC 4.0

Öz

Hicrî ikinci asırdan itibaren hadis usûlüne dair müstakil eserler yazılmış, fakat bunların büyük kısmı günümüze intikâl etmemiştir. Bize ulaşan en eski hadis usûlü eseri olarak Râmhürmüzî'nin (ö. 360/971) *el-Muhaddisu'l-fâsil*'ı gösterilmektedir. Bu bakımdan Râmhürmüzî birinci dönüm noktası kabul edilmiştir. Ondan sonra bu alanda birçok eser telif edilmiştir. Bunlar arasında Hatîb (ö. 463/1071) ve İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) çalışmaları birer dönüm noktası olması itibarıyla ayrı bir öneme sahiptir. Hadis ilminde zikredilen mensûr eserlerin yanında, hicrî yedinci asırdan itibaren bazı manzûm eserler de telif edilmiştir. Hadis edebiyatındaki eserlerin büyük kısmı mensûr tarzda telif edilmiş, bir kısmı ise nazım hâlinde kaleme alınmıştır. İbn Ferah el-İşbilî'nin (ö. 699/1300) manzûmesi bu türün ilk örneği kabul edilmiş, onun çalışmasını el-Hüveyyi (ö. 693/1294), el-İrâkî (ö. 806/1404), el-Berşensî (ö. 808/1406) ve Suyûtî'nin (ö. 911/1506) *Elfiyye*'leri ile el-Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415), eş-Şümunî (ö. 821/1419), İbn Zekrî et-Tilimsânî (ö. 900/1494), Radiyüddîn el-Gazzî (ö. 935/1529) ve el-Beykûnî'nin (ö. 1080/1669) veciz eserleri takip etmiştir. Hicrî yedinci asırla birlikte hadis usûlünü nazma dökme çalışmaları hızlanmıştır. Manzûm hadis usûlü eserlerinin ilk temsilcisi İbn Ferah el-İşbilî iken son temsilcileri arasında ise Muhammed b. Ali es-Sabbân bulunmaktadır. Bu eserlerden daha sonra telif edilen Sabbân'ın *Manzûmetü's-Sabbân* adlı eseri, kendilerinden öncekilerin bir hülâsası olmasının yanı sıra İbn Ferah el-İşbilî'nin *Garâmî sahîh*'inin muârazasıdır. Bu sebeple hadis usûlüne dair önemli bir manzûme olan bu eserin muhtevâ ve hadis ilmi açısından tahlili önem arz etmektedir. Sabbân bu eserinde, el-İşbilî'nin yöntemini takip etmek suretiyle *sahîh*, *hasen*, *zayıf* gibi 44 hadis ıstılahını kullanarak aşk ve sevdaya dair manzûme yazmıştır. Bu çalışmada manzûm hadis usûlü eseri olan *Manzûmetu's-Sabbân* adlı eserde yer alan hadis usûlü kavramları tespit edilmiş, lügat ve ıstılah manaları açısından tahlil edilmiştir. Bu çalışmanın sahibi, milâdî 18. yüzyıl âlimlerinden Sabbân'dır. Sabbân daha çok dilliliğiyle ön plana çıkmış olsa da birtakım hadis usûlü kavramlarını kullanarak bir manzûme oluşturmuştur. Sabbân'ın *Manzûmetu's-Sabbân* adlı hadis usûlü eserinin hadis ilmi açısından değerlendirilmesi yapılmış ve bu manzûmede yer verilen hadis usûlü kavramları tespit edilmiştir. Böylece Sabbân'ın hadis kavramlarının ıstılahi manası ile lügavî manası arasında nasıl bir ilişki kurduğu

tetkik edilmiş ve söz konusu kavramların ıstılahi manalarıyla irtibat kurularak onun böyle bir üslupla eser yazma amacı tespit edilmiştir. Çalışma, *Manzûmetu's-Sabbân* adlı eserde kullanılan hadis usûlü terimlerinin tespiti, ilgili kavramlar ile lügat manaları arasındaki ilişkinin ortaya konulması ve Sabbân'ın böyle bir yöntemle hadis usûlünü yazma amacının izahı ile sınırlandırılmıştır.

Anahtar kelimeler: Hadis, Usûl, Aşk, Manzûm, Sabbân.

Abstract

Numerous independent works on the hadîth method have been written since the 2nd century of the Hijri, but most have not reached the present day. Rāmhumuzî's (d. 360/971) *al-Muhaddis al-fâsil* is shown as the oldest hadîth work that has reached us. In this respect, Rāmhumuzî was accepted as the first turning point. Most of the works in hadîth literature were written in prose style, and some of them were written in poetry. After that, many works in this field were written. Among these, the works of Hatib (d. 463/1071) and Ibn al-Salah (d. 643/1245) are essential as they are turning points. In addition to the prose works mentioned in the science of hadîth, some poetic works have been copyrighted since the 7th century. The poem of Ibn Farâh al-Isbîlî (d. 699/1300) was accepted as the first example of this type. After his work, scholars such as al-Huwayyi (d. 693/1294), al-'Irâqî (d. 806/1404), al-Bersensi (d. 808/1406) and al-Suyûtî (d. 911/1506) wrote al-Fiyah works. Apart from them, al-Firuzâbâdî (d. 817/1415), al-Shumûnnî (d. 821/1419), al-Tilmisânî (d. 899 /1494), Râdî al-Dîn al-Ghazzî (d. 935/1529) and al-Beykûnî (d. 1080/1669) wrote shorter poetic works. The efforts to incorporate the Hadith method into poems accelerated in the seventh century of Hijri. While Ibn Farâh al-Isbîlî was the first representative of the works of verse hadith methodology, his last representatives were Muḥammad ibn 'Alî al-Sabbân. Sabbân's *Manzûmâh al-Şabbân*, which was compiled after these works, is not only a summary of the previous ones but also a discussion of Ibn Farâh al-Isbîlî's *Gharâmi Şahîh*. For this reason, the analysis of this work, an essential poem on hadith methodology, is vital in terms of content and hadîth science. In this poem, Sabbân wrote a poem about love and infatuation by following al-Isbîlî's method and using 44 hadîth terms such as Şahîh, Ḥasan, Da'îf. In this study, the Ḥadîth method concepts in *Manzûmâh al-Şabbân*, which is a poetic hadîth

methodology, were analyzed in terms of lexicon and terminology. The owner of the poem is Sabbân, one of the 18th-century scholars. Although Sabbân came to the fore with his linguistics, he created a poem using some hadîth method concepts. Sabbân's poetic hadîth work, named *Manzûmâh al-Şabbân*, was evaluated in terms of hadîth science, and the concepts of hadîth methodology used in this poem were determined. Thus, the relationship between the lexical meaning of the hadith concepts and the lexical meaning of Şabbân has been examined, and his aim of writing a work in such a style has been determined by contacting the lexical meanings of the aforementioned concepts. The study is limited to the determination of hadîth method terms used in *Manzûmâh al-Şabbân*, to reveal the relationship between related concepts and their lexical meanings and to explain Şabbân's purpose of writing the hadith method with such a method.

Keywords: Hadith, Usûl, Love, Poem, Şabbân.

Giriş

Hadis usûlünde hicrî ikinci asırda birçok müstakil eser yazılmış olsa da bunların büyük kısmı günümüze intikâl etmemiştir. Bu bağlamda hadis usûlünün temel konularını ele alan ilk fıkıh usûlü eseri olarak Şâfiî'nin (öl. 204/820) *er-Risâle*'si örnek verilebilir. Nitekim Râzî (öl. 606/1210) fıkıh usûlünde *er-Risâle*'nin kazandığı konumu, mantık ilminde Aristo'nun *Organon* adlı eserinin konumuna benzetmiştir (Nehrâvî, 1988, s. 73, 221; Seyyid Ahmed el-Halîl, 1994, s. 28). Fakat bu eser, sadece hadis usûlüne tahsis edilen bir eser olmadığından hadis usûlü kaynaklarında genellikle müstakil şekilde günümüze intikâl eden ilk hadis usûlü kitabı olarak Râmhürmüzî'nin *Muhaddisu'l-fîsıl*'ı zikredilmektedir (Meselâ bkz. İbn Hacer, 2000, s. 38). Râmhürmüzî'yi Hâkim en-Nîsâbûrî (öl. 405/1014), Ebû Nu'aym el-İsfahânî (öl. 430/1038), Hatîb el-Bağdâdî, el-Kâdî 'İyâz (öl. 544/1149) ve İbnü's-Salâh gibi muhaddislerin çalışmaları takip etmiştir (İbn Hacer, 2000, ss. 37-40). Bu çalışmaların hadis usûlü konularını açıklayarak ve örnekler vererek sunması ve mensûr bir yapıya sahip olmaları ayırıcı özellikleridir.

Hicrî yedinci asırdan itibaren nesir tarzında yazılmış olan hadis usûlü eserlerinin yanında manzûm eserler de ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu bağlamda İbn Ferah el-İşbilî'nin *Garâmî Sahîh* adlı 20 beyitlik manzûmesi bu türün

ilk örneği kabul edilmiş (Çiçek, 2019, s. 359), onun çalışmasını el-Hüveyyi (öl. 693/1294), el-İrâkî (öl. 806/1404), el-Berşensî (öl. 808/1406) ve Suyûtî'nin (öl. 911/1506) *Elfiyye*'leri takip etmiştir (Bu eserler hakkında bkz. Çiçek, 2020, ss. 20-70). Mezkûr eserler uzun manzûm eserler olarak kabul edilmişlerdir. *Elfiyye*'ler dışında el-Fîrûzâbâdî (öl. 817/1415), eş-Şümunî (öl. 821/1419), et-Tilimsânî (öl. 899/1494), Radiyüddîn el-Gazzî (öl. 935/1529), el-Beykûnî'nin (öl. 1080/1669) manzûmeleri ise hadis usûlüne dair yazılan vecîz manzumelerdendir (Bu eserler hakkında detaylı bilgi için bkz. Çiçek, 2020a, ss. 153-195). Bu eserlerden daha sonra telif edilen Sabbân'ın *Manzûmetü's-Sabbân* adlı eseri, kendilerinden öncekilerin bir hülâsası olmasının yanı sıra İbn Ferah el-İşbilî'nin *Garâmî Sahîh*'inin muârazasıdır (*Garâmî Sahîh* kasidesi hakkındaki çalışmalar için bkz. Özer, 2007, ss. 249-265; Çiçek, 2019, ss. 355-382).

Bu çalışmada, ilk olarak Sabbân'ın tevriye sanatını kullanarak oluşturmuş olduğu *Manzûmetü's-Sabbân*'daki hadis usûlü kavramları tespit edilmiş, Sabbân'ın ilgili istilahlara yüklediği lügat ve terim anlamları analiz edilmiş ve Sabbân'ın bazı hadis usûlü konularındaki görüşleri değerlendirilmiştir. Sabbân'ın hadis usûlünü mensûr bir metin yerine bir manzûmeyle üstü kapalı olarak (tevriye) vermesinin nedeni üzerinde de durulmuştur.

Çalışmanın temel kaynağı Sabbân'ın manzûmesidir. Bu çalışma üzerine her ne kadar eş-Şeyh Kâmil Muhammed 'Uveyda tarafından bir şerh çalışması (Sabbân, 1999) yapılmışsa da bu çalışma, klasik hadis kitaplarından alıntılarda bulunmanın ötesine gitmemektedir. Bu nedenle mezkûr şerhe sınırlı şekilde müracaat edilmiştir. Konumuzla ilgili olarak Fehmi Çiçek tarafından yazılan "Hadis Usûlü Literatüründe Manzûmeler ve Türkçe Manzûm Hadis Çalışması" isimli doktora tezi (Çiçek, 2020a) ile "Ahmed b. Ferah el-İşbilî'nin (ö. 699/1300) 'Garâmî Sahîh' Adlı Manzûmesinin Hadis Usûlü Açısından Değerlendirilmesi" isimli makaleye (Çiçek, 2019) başvurulmuştur.¹

¹ Manzûm hadis usûlü alanında başka modern çalışmalar da bulunmaktadır. Bunların başında Osman Aydın'ın "Manzûm Hadis Usûlü Katre-i Âsumân Manzûme-i Osmân fî Ulûm-i Hadis-i Zîşân" isimli çalışması son derece önemlidir. Nitekim Aydın, bu çalışmasında hadis usûlüne dair meşhûr kavramları manzûm bir şekilde ortaya koyduktan sonra konuya dair tez ve makalelere yer vermiştir. Bkz. (Aydın, 2021); Yine Çiçek'in doktora tezine dayanan makalesi de bu hususta önemli bir çalışmadır. Bkz. (Çiçek, 2020b); Bu alanda yapılan diğer çalışmalar için bkz. (Agitoğlu, 2022; Bilen, 2012; Çelik, 1996).

Manzûmeye geçmeden önce Sabbân'ın hayatı ve eserleri hakkında muhtasar bilgi sunulacak, ardından manzûmenin Türkçesi verilecek, hadis usûlü açısından tahlil edilecektir.

1. Muhammed b. Ali es-Sabbân'ın Hayatı ve Eserleri

1. 1. Hayatı

Kâhire'de dünyaya gelen Muhammed b. Ali es-Sabbân (Zirikli, 2002, 6: s. 297; Kehhâle, t.y., 11: s. 17), Ebu'l-İrfân künyesiyle bilinen çok yönlü bir âlimdir (Kettânî, 1982, 2: s. 405). Kaynaklarda doğum tarihi hakkında bir tarih verilmemektedir. O, İslâmî ilimlerin yanı sıra sarf, nahiv, belâgat, arûz, mantık ve astronomiyle de ilgilenmiştir (Kehhâle, t.y., 11: s. 17). Hocaları arasında el-Mellevî, Hasen el-Medâbigî, 'Aşmâvî (ez-Zübeyrî, el-Kaysî, el-Habîb ve el-Bağdâdî, 2003, 3: s. 2289), el-Belîdî, el-Hafnî ve Hasan b. İbrâhîm el-Cebertî gibi âlimler bulunmaktadır (Cebertî, t.y., s. 137; Bu hususta ayrıca bkz. Harman, 2022, s. 40). Şâzelî tarikatının eğitimini ise Abdulvehhâb el-'Afifî'den öğrenmiş (Kettânî, 1982, 2: s. 705) ve uzun süre onun yanından ayrılmamıştır (ez-Zübeyrî ve diğerleri, 2003, 3: s. 2289). Sabbân, hicrî 1170 (1756) senesinden itibaren Hasan b. İbrâhîm el-Cebertî'ye mülâzemet etmiş ve birçok hususta ondan istifade etmiştir (Cebertî, t.y., 2: s. 139). Daha sonraları ise kendisine "Ebu'l-İrfân" künyesini veren Ebu'l-Envâr Muhammed es-Sâdât İbn Vefâ'ya bağlanmıştır (Cebertî, t.y., 2: s. 138; Hocaları hakkında detaylı bilgi için bkz. Harman, 2022, ss. 54-63; İyışenyürek, 2022, ss. 252-253).

Abdurrahmân Kethüdâ, Şâfiî'nin türbesini yenileyince Sabbân bir müddet orada muvakkitlik yapmıştır. Ebu'z-Zeheb Muhammed Bey, Ezher'in karşısındaki mescidini bina edince bu görevi orada ifâ etmiştir (Cebertî, t.y., 2: s. 139). Tatarzâde olarak ma'rûf olan kâdî Abdullah Efendi Kâhire'ye gelip orada Sabbân ile Şeyh Muhammed el-Cenâcî'yi karşısında görünce onlara yakınlık ve ilgi göstermiştir. Yine Kethüdâ Hasan Paşa da Sabbân'la özel ilgilenmiş ve ona maaş bağlamıştır (Cebertî, t.y., 2: ss. 139-140). Sabbân, 1206 (1792) yılında Kâhire'de vefât etmiştir (Kehhâle, t.y., 11: s. 17).

1. 2. Eserleri

1-*Manzûmetu's-Sabbân* (ez-Zübeyrî ve diğerleri, 2003, 3: s. 2289): İbn Ferah'ın kasidesine muâraza olarak yazdığı (Kettânî, t.y., 1982, 2: s. 705) manzûm hadis usûlü eseri hakkında ileride bilgi verilecektir.

2-*Hâşiye 'alâ Şerhu'l-Uşmûnû 'ale'l-Elfiyye* (Kehhâle, t.y., 11: s. 18; ez-Zübeyrî ve diğerleri, 2003, 3: s. 2289): Nahivle ilgili bir çalışmadır (Zirikli, 2002, 6: s. 297).

3-*el-Kâfiyetü's-Şâfiye fî 'ilmeyi'l-'arûz ve'l-kâfiye* (ez-Zübeyrî ve diğerleri, 2003, 3: s. 2289): Manzûm bir eser olup 82 beyitten oluşmaktadır. Arûz ve kâfiye hakkındadır (Zirikli, 2002, 6: s. 297).

4- *Şerhû el-Kâfiye eş-Şâfiye fî 'ilmeyi'l-'arûz ve'l-kâfiye*. Bu eser yukarıdaki serin şerhidir (Kehhâle, t.y., 11: s. 18).

5-*Hâşiye 'ale's-Sa'd*: Me'ânî, beyân gibi belâgat ilimlerine dairdir (Cebertî, t.y., 2: s. 139; Zirikli, 2002, 6: s. 297; ez-Zübeyrî ve diğerleri, 2003, 3: s. 2289).

6-*İs'âfu'r-râgibîn fî sireti'l-mustafâ ve ehli beytihi't-tâhirîn*. Adından da anlaşıldığı üzere bu eser siyer ve ehl-i beyt hakkındadır (Zirikli, 2002, 6: s. 297; Kehhâle, t.y., 11: s. 18).

7-*İthâfu ehli'l-İslâm bimâ yete'allaku bi'l-mustafâ ve ehli beytihi'l-kirâm*: Siyerle ilgili bir eserdir (Zirikli, 2002, 6: s. 297).

8-*Hâşiye 'alâ eş-Şerhu's-sagîr li'l-Mellevî 'ale's-Süllem fi'l-mantık* (Cebertî, t.y., 2: s. 139; Kehhâle, t.y., 11: s. 18): Mantıkla ilgili bir eserdir (Zirikli, 2002, 6: s. 297).

9-*er-Risâletu'l-beyâniye* (Cebertî, t.y., 2: s. 139; Kehhâle, t.y., 11: s. 18): Bu eser beyân ilmi hakkındadır.

10-*Manzûme fî istilâhi'l-hadîs*: 600 beyitten oluştuğu kaydedilmiştir (Cebertî, t.y., 2: s. 139; Kettânî, 1982, 2: s. 705).

11- *Manzûme fî zabti ruvâti's-Sahîhayn* (Cebertî, t.y., 2: s. 139; Kettânî, 1982, 2: s. 705): Buhârî ve Müslim'in râvilerine dair bir çalışmadır.

12-Nazmu esmâi ehli Bedr (Cebertî, t.y., 2: s. 139; Kettânî, 1982, 2: s. 705): Bedir savaşına katılan kimseler hakkında yapılmış manzûm bir çalışmadır.

13-er-Risâletu'l-kübrâ: Besmeleye dair bir eserdir (Cebertî, t.y., 2: s. 139; Ziriklî, 2002, 6: s. 297).

14-Urcûze fi'l-'arûz ve şerhi (Cebertî, t.y., 2: s. 139; Ziriklî, 2002, 6: s. 297): Arûz ilmine dair bir eserdir.

15-Risâle fi'l-isti'ârât (Ziriklî, 2002, 6: s. 297): Bu eser istiâre hakkındadır.

16-Hâşiye 'alâ Şerhu er-Risâletu'l-adudiyeye (Ziriklî, 2002, 6: s. 297): Bu eser, er-Risâletu'l-Hanefiyeye isimli eserin hâşiyesidir.

17-Takrîr 'alâ mukaddimeti Cem'i'l-Cevâmi' (Ziriklî, 2002, 6: s. 297): Bu kitap, Mahallî'nin (öl. 864/1459) Cem'u'l-cevâmi' üzerine yazmış olduğu şerh çalışmasının mukaddime kısmı üzerine yapılmış bir çalışmadır (Harman, 2022, s. 84).

18-Hâşiye 'alâ Şerhu'l-'Îsâm 'ale's-Semarkandiye: Belâgata dair bir eserdir (Cebertî, t.y., 2: s. 139; Ziriklî, 2002, 6: s. 297).

19-Müsellesât fi'l-luga (Cebertî, t.y., 2: s. 139): Arap dilinde üç farklı harekeyle okunan kelimeleri tespitiye yönelik bir mu'cemdir (Sabbân'ın Arap diline dair telif ettiği eserler için ayrıca bkz. İyışenyürek, 2022, ss. 254-257).

Bunlar dışında astronomiye dair eseri de olduğu kaydedilmiştir (Cebertî, t.y., 2: s. 139; Ziriklî, 2022, 6: s. 297; Sabbân'ın diğer bazı eserleri için bkz. Tüccar, 2008, 35: ss. 335-336; Harman, 2022, ss. 72-89).

2. Manzûmetu's-Sabbân Üzerine Yapılan Yapılan Çalışmalar

Tespitlerimize göre bu manzûme üzerine sadece bir şerh çalışması bulunmaktadır. O da eş-Şeyh Kâmil Muhammed tarafından yapılmıştır (Sabbân, 1999). Bu çalışma, Sabbân'ın manzûmesinde yer alan 16 beyiti lugavî açıdan açıklamadığı gibi, ıstılâhlar ile lügat manaları arasındaki bağlantıyı da beyan etmemekte, hatta bu bağlantıya hiç değinmemektedir. eş-Şeyh Kâmil Muhammed 'Uveyda, eserinde beyitleri verdikten sonra, onlarda yer alan hadis terimlerine dair kaynaklardan bilgiler nakletmekle yetinmektedir. Bu şerh çalışmasında ilgili kavram ve konu hakkında meşhur hadis usûlü eserlerinden

bilgi nakledilmesinin ötesine gidilmediği için manzûmede yer alan kavramların ıstılâh ve lûgat manaları arasındaki ilişkinin incelenmesi tarafımızca yapılmış ve bu suretle şâirin duygu dünyası tahlil edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca şâirinin birçok hadis terimini gözden kaçırdığı da dikkat çekmektedir. O, çalışmasının başında Sabbân'ın manzûmesinde yer alan hadis usûlü terimlerinin sayısının 28 olduğunu kaydetmiştir (Sabbân, 1999, ss. 3-4). Fakat tespitimize göre bu rakam 44'tür. 'Uveyda'nın çalışmasında yer almayan usûl terimleri şunlardır: *Mevsûl, bedel, maktû, garîbu'l-hadîs, mevkûf, teferrüd, merfû, azîz, taleb (u'l-hadîs), arz, semâ', münker, cehâlet, muan'an, ma'rûf, nesih*.

3. Sabbân'ın *Manzûmetu's-Sabbân* Adlı Manzûmesi

Sabbân'ın bu manzûmesi 16 beyitten oluşmaktadır. Manzûmede toplam 44 hadis usûlü terimi yer almakta ve 6 tanesi ilk beyitte bulunmaktadır. Bunlardan sahîh, hasen ve zayıf terimleri aslında hadis usûlünün merkezinde yer alan terimlerdir. Bu bakımdan nâzım berâatu'l-istihlâl sanatına başvurmuştur.² Sabbân, manzûmenin baş tarafında sevgisi ve sabrı hakkında bilgi vermekte, aşktan dolayı başına gelenleri ve kendisinde ortaya çıkan hâlleri anlatmaktadır. Daha sonra ise bu sevda uğruna kendini kınayan kişiyle kavgası ve mücadelesi hakkında bilgi vermektedir. On üçüncü beyitten itibaren ise aşkının kime yönelik olduğunu açıklamaktadır. Manzûme, basit bahri ile yazılmış olup vezni *Müstef'ilün feilün/müstef'ilün feilün* şeklindedir. *Manzûmetu's-Sabbân*'ın hadis usûlü açısından izahından önce topluca tercümesinin verilmesinde fayda mülâhaza edildiğinden manzûmeye yer verilmiştir. "Manzûmenin Açıklaması" başlığı altında konunun daha iyi anlaşılması için ilgili beyitlerin manası nesir formunda ifade edilmiştir. Burada ise manzûme topluca nazım hâlinde³ şu şekilde tercüme edilmiştir:

1- *صلوا صحيح غرام صبره ضعفا* و *بدلوا قطع من في حسنكم شغفا*.

Züleyha'ca sevdियse, Yûsuf misâl gerektir,

Maşûk firkatte ise, ona visâl gerektir.

2- *وارثوا ل حال عليل في محبتكم* و *أنحوا غريبا على أبوابكم وقفا*.

² Sözü'n baş tarafının, maksada uygun olmasına berâatu'l-istihlâl denilmiştir. Bkz. (Cürcânî, 1983, s. 45).

³ Manzûme, 14'lü (7+7) hece ölçüyle Türkçeye tercüme edilmiştir.

Sana olan aşkımdan, dūçâr olduysa derde,
Ona şefkat verilir, değilseniz sergerde.

3-صب تفرّد في العشاق ما رفعت عنه الهموم ولا عنه الضنى صرفا.

Bir âşık düşünün ki, eşi benzeri olmaz,
Gamdan, kederden bir ân, başı âsûde kalmaz.

4-له من اليعد وجد ناره اشتعلت بين الضلوع عصال عز منه شفا.

Gurbette yanar âşık, gaipten bir ses gelir,
Öyle bir derttir ki bu, kemikten nefes gelir.

5-ومرسل من دموع غير منقطع قد سلسلته جفوني فيكم شغفا.

Ağlamaktır tek çare, gözyaşı seldir, gider,
Göz kapağı kapanmaz, yaşlar teselsül eder.

6-أيهمت من عدلي دمعي فعاندني دمعي وأشهره للناس فانصرفا.

Gözyaşları arsızdır, istesen de durmazlar,
Kınayan var mı yok mu, bunu sana sormazlar.

7-رام العذول انقلابي عن محبتهم شذيت يا عاذلي شذيت فانصرفا.

Kınayanlar kıskandı, vazgeç dedi sevdadan,
Sen, aşk nedir bilmezsin, git başımdan ey nâdân.

8-دغني عدولي لا تطلب معارضتي فليس قلبي عن الأحباب منصرفا.

Ey beni ayıplayan, sus ki söz kalbe batar,
Sen beni bilemezsin, kalbim dost için atar.

9-ولست أسمع تدليس العذول ولا أصغى لتدبيح واش فيهم هتفا.

Müfteriye inanmam, hasûdu kâle almam,
El alemin sözüyle, ben boş hayale dalmam.

10-أنا المحب ولو أدرجت في كفن أنا الذي لم يزل بالعشق متصفا.

Vasıfsız deseler de, bu aşk benim kefenim,
Âşık olduğum varlık, ben O'nunum, O, benim.

11- لا ينكر الحب إلا جاهلوه ولا معنعن العشق إلا غير من عرفا.

Cühelâ aşkı bilmez, sorsan: "Aşk gereksizdir",
Kesintisiz bu seveda, maşûka giden izdir.

12- أترك سبيلي ودعني يا عدول أمت في حب من يسند المسكين والضعفا.

Ne olur kınamayın, size de aşk dileyim,
Gurebâ hâmîsinin, ben yolunda öleyim.

13- (محمد) سيد الكونين من وضعت كل المكارم فيه أشرف الشرفا.

Seyyidü'l-enbiyâdır, Muhammed'dir, Ahmed'dir,
Resûl-ü kibriyâdır, âlemlere rahmettir.

14- صلى عليه إله الخلق ما اضطربت من النوى مهج لم تنتسخ شغفا.

Mahlûkâtın İlah'ı, O'na eylesin salât,
Saf âşıklar Nebî'ye, eylesinler salevât.

15- والال والصحب والأتباع ما علقت صباية بفؤاد خالط الكلفا.

Bir kalbe aşk girdiyse, Muhammed'siz olamaz,
Sahâbîler tâbîler, ondan ayrı kalamaz.

16- وما (محمد الصبان) أنشدكم صلوا صحيح غرام صبره ضعفا.

Muhammed es-Sabbân, dedi: Dinleyin, durun,
Gerçek âşıkça eğer, maşûkla buluşturun.⁴

2. 1. Eserin Muhtevası

2. 1. 1. *İhtivâ Ettiği Konular*

⁴ (Sabbân, 1999, (Mukaddime) s. 3); Bu manzûmenin nesir şeklindeki tercümesinin şiir formuna dönüştürülmesinde yardımcı olan Kütahya Şiir Sevenler Derneği Başkanı şair, ozan İsa Kahraman'a şükranlarımı sunuyorum.

Manzûme 16 beyitten oluşmaktadır. Daha önce ifade edildiği üzere Sabbân'ın eserinden önce manzûm hadîs usûlü eserleri olarak İbn Ferah el-İşbilî'nin (öl. 699/1300) *Garâmî Sahîh*'i ve diğer hadis âlimlerinin *Elfiyye*'leri bulunsa da Sabbân, İşbilî'nin manzûmesine muâraza yapmak amacıyla bu kasîdesini ortaya koymuştur. Bu itibarla manzûmenin içerdiği konu ve kavramlar İşbilî'nin manzûmesindeki kavramlarla bağlantılıdır. Manzûmede birçok hadis terimi yer almaktadır. Her ne kadar bazı çalışmalarda Sabbân'ın manzûmede değindiği hadis usûlü kavramlarının sayısı 28 olarak tespit edilmiş (Sabbân, 1999, (Mukaddime) s. 3) olsa da manzûmede 44 hadis usûlü terimi yer almaktadır. Tespitimize göre manzûmede yer alan hadis usûlü terimleri şunlardır: *Mevsûl, sahîh, zayıf, bedel, maktû, hasen, muallel, garîb, garîbu'l-hadîs, mevkuûf, teferrüd, merfû, bu'd (âlî-nâzil), mu'dal, azîz, mürsel, munkatî, müselsel, mübhem, meşhûr, maktûb, şâz, taleb (u'l-hadîs), arz, semâ, tedlîs, müdebbec, müdrec, münker, cehâlet, muan'an, ma'rûf, metrûk, müsned, mevzû, muzdarib, nesih, âlu'n-Nebî, sahâbe, tâbiîn, muallak, ihtilât* (Sabbân, 1999, s. 9).

2. 1. 2. Kaynakları

Manzûmede herhangi bir kaynağa atıfta bulunulmamıştır. Her ne kadar manzûmenin girişinde sahîh, hasen ve zayıf kavramlarının bulunması, İbnü's-Salâh'ın *Ulûmu'l-hadîs* adlı eserinin tertibini çağırırsa (İbnü's-Salâh, 2012, s. 7, 11) da manzûmenin geri kalanında bu tertib görülmemektedir. Manzûmede, muayyen bir hadis usûlü kitabının tertibi aynen takip edilmemiş, kasîdenin manasına göre birbiriyle irtibatlı olan kavramlar ayrı olarak kullanılabilmiştir.

2. 2. Manzûmenin Açıklaması

1-صلوا صحيح غرام صبره ضعفاً وابدلوا قطع من في حسنكم شغفاً.

Gerçek (sahîh) sevdayla sevip de sabrı tükeneni (zayıf) mahbûbuna kavuşturun (mevsûl/muttasıl)...

Sizin güzelliğinize (hasen) tutkun olan kimsenin ayrılığını (maktu), kaşmayla değiştirin (bedel).

Sabbân, yukarıdaki beyitte hadis usûlündeki *mevsûl/muttasıl, sahîh, zayıf, bedel, maktû* ve *hasen* kavramlarına işaret etmiştir. Nâzım, bu beyite hadis usûlünün en önemli konuları olan *sahîh, hasen* ve *zayıf* hadis çeşitleriyle baş-

lamış, bu suretle bir bedî' sanatı olan berâat-i istihlâl veya diğer adıyla hüsnü'l-ibtidâ sanatına başvurmuştur. Sabbân, yukarıdaki beyitte yer alan *garâm* kelimesini kasten kullanmıştır. Zira bu kelime el-İşbilî'nin kasîdesinin adında da mevcuttur. *Garâm*, insandan hiç ayrılmayan (Halîl b. Ahmed, 1988, 4: s. 418), insanı tüketen sevdâ manasına gelmektedir (İbn Dureyd, 1987, 2: s. 782). Sabbân, sevdâsının sahih olduğunu, buna mukabil sabrının zayıfladığını ifade etmiştir.

Sahiî hadis, lügat itibariyle hastalığın zıddı manasına gelmekte, bir kavram olarak ise "adâlet ve zabt sahibi râvîlerin kendileri gibi olan râvîlerden başından sonuna kadar muttasıl bir senedle rivâyet ettikleri şâz ve illetten uzak hadis" demektir (İbnü's-Salâh, 2012, ss. 11-12; İbn Hacer, 2000, s. 58; Suyûtî, 2016, 2: ss. 132-135; Ayrıca bkz. Sabbân, 1999, ss. 69-70). Bu tanımdan anlaşıldığı üzere bir hadisin sahih olabilmesi için beş sıfatı taşıması gerekmektedir (İbn Hacer, 2000, ss. 58-59). Bunlardan ilk üçü vucûdî, son ikisi ise ademî şartlardır.

Sabbân, *silû/kavuşturun* ifadesiyle mezkûr sıfatlardan senedin ittisâline dikkat çekmiştir. Senedinde inkitâ bulunmayan hadise muttasıl (متصل) denilmiştir. Kimileri tarafından mevsûl (موصول) (İbnü's-Salâh, 2012, s. 44; Suyûtî, 2016, 3: s. 93) ve mu'tasıl (مؤتصل) olarak da isimlendirilmiştir (Meselâ bkz. Şâfiî, 2011, 3: s. 419; 4: s. 416; 7: ss. 252-253).

Sahiî veya hasen hadisin şartlarından bir veya birkaçına haiz olmayan hadise zayıf hadis denilmiştir (İbnü's-Salâh, 2012, s. 41; Suyûtî, 2016, 3: s. 81). Hadisin zayıf olması ya seneddeki inkitâ sebebiyle ya da râvîdeki bir kusurdan dolayı olmaktadır. Zayıf hadisin çeşitlerini arttırmak imkân dahilinde olsa da zayıf hadisi kendi içerisinde çok sayıda gruba ayırmanın ve her birine özel isim üretmenin bir faydası bulunmamaktadır (İbnü's-Salâh, 2012, ss. 41-42). Zayıf hadis çeşitlerinden özel kavramlarla ifade edilenlerin sayısı 18'dir. Bu kavramlar şunlardır: *Munkatî, mürsel, mu'dal, muallak, müdelles, mürsel-i hafî, muan'an, müennen, mevzû, metrûk, münker, muallel, müdrec, maktûb, muzdarib, şâz, musahhaf, muharref*. Burada şu husus belirtilmelidir ki, bu başlıkların altında yer alan hadislerin zayıflık dereceleri değişkenlik göstermektedir. Ayrıca yukarıdaki kavramlardan mürsel, muallak ve muan'an gibi bazı kavram-

lar hakkında ihtilâf vukû bulmuş ve bazıları tarafından bu hadisler sahîh kabul edilmiştir.

Manzûmede yer alan *beddilû* ifadesi, hadis terminolojisindeki *bedel* kavramına işaret etmektedir. *Bedel*, nisbî uluvvun bir çeşidi olarak, bir müellifin şeyhinin şeyhine, daha az râvî içeren bir senedle ulaşma manasına gelmektedir (İbn Hacer, 2000, s. 117; Suyûtî, 2016, 4: s. 601).

Sabbân, “Sizin güzelliğinize tutkun olan kimsenin ayrılığını...” ifadesinde yer alan *kat'* kelimesiyle, *maktû* hadise işaret etmiştir. Senedinde ister inkitâ olsun ister olmasın tâbîûn veya sonraki dönem ulemasından birine nispet edilen söz, fiil veya takrirlere *maktû* denir (İbnü's-Salâh, 2012, s. 47). Kezâ bu ifadedeki *hüsn/güzellik* kelimesiyle *hasen* hadisi hatırlatmıştır. Sözlük manası olarak güzel anlamına gelen *hasen*, bir hadis kavramı olarak ise sahîh ile zayıf hadis arasında kalan, fakat *sahîh'e* daha yakın olan hadis çeşitleri için kullanılan bir kavramdır. *Hasen* hadis de *hasen lizâtihi* ve *hasen ligayrihi* olmak üzere ikiye ayrılmıştır. *Hasen lizâtihi*, zabtı biraz gevşek olan âdil râvînin, muttasıl senedle rivâyet ettiği, şâz olmayan ve illet barındırmayan hadistir (İbn Hacer, 2000, s. 65). Senedinde yalancılıkla ithâm edilmemiş olan ve çok hata yapmayan *mestûr* (hadis rivayetinde ehil olup olmadığı bilinmeyen) bir râvîsi bulunan hadis, lafız ve mana bakımından başka rivâyetlerle desteklenirse *hasen ligayrihi* adını alır (İbnü's-Salâh, 2012, ss. 31-32).

Hülâsa Sabbân, aşkının gerçek olduğunu, bazı insanlarda bulunan sahte sevgiler gibi olmadığını kaydetmiş ve sabrının zayıfladığına dikkat çekerek⁵ sevdiğine kavuşmayı talep etmiştir. Sabbân'a göre gerçek âşıklar sürekli maşuklarını düşünür, onunla kavuşma özlemi içinde yaşarlar. Âşık için maşukun olduğu yer cennet, olmadığı yer cehennemdir. Aşk her geçen dakikada arttıkça sabrı da tükenir. Yemeden içmeden kesilir, bedeni za'fa uğrar ve hasta olur. Gerçek âşık, maşukuna kavuşup onda fenâ bulmak, âşık ve maşukun birleşmesiyle tevhidi yakalamak ister. Gerçek âşıklar için tasavvufta iki şahit aranır. Bunlar sararıp solmuş bir beniz ile gerçek âşıkların şahadetidir.

⁵ İbn Ferah da *Garâmî sahîhi* isimli kasidesinde sabrının zayıfladığını ifade etmiştir. Bkz. (Çiçek, 2019, ss. 363-364).

Şâir, sevdasının sahîh hadis gibi sıhhat şartlarını taşıdığını, aşkında ne bir şeyzâzet ne de bir illetin bulunduğunu, bu aşkı ancak âdil ve zâbit olan kimse-lerin doğru şekilde anlayıp nakledeceğini, zayıf insanların ise bu aşka karşı çıkacağını ihsâs etmiştir. Sevdiğine kavuşmayı, şeyhinden hadis alan kişinin hocasıyla *likâsına* benzetmiştir. Sabbân, mahbûbunun güzelliğine tutkun fakat sevdiğinden ayrı olduğunu ifade etmiş, artık bu ayrılığın vuslatla değiştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Şâire göre âşık, sevgilisine kavuşmak için her türlü zorluğu göze alır. Kavuşmak için yola çıkan âşık sonunda ölüm olacağını bilse bile yoldaki bütün meşakkatlere katlanır. Bu bakımdan *er-rihle fi talebi'l-ilm* bir nevi aşk yolcuğudur. Âşık bu yolda ölecek olsa da şehiden ölmüş olur. Sabbân, değiştirme manasına gelen *bedel* kelimesiyle ise muhaddislerin uğruna yolculuk yaptıkları âlî isnâdlı hadisin bir çeşidi olan *bedele* işaret etmiştir.

2-وارثوا لحال عليل في محبتكم وأنحوا غريبا على أبوابكم وقفا.

Sevginizden dolayı hasta olanın (muallel) haline ağlayın...

Kapınızda duran (mevkûf) garîbe (garîb ve garîbu'l-hadîs) şefkat gösterin.

Sabbân bu beyitte *muallel*, *garîb hadis*, *garîbu'l-hadîs* ve *mevkûf* kavramlarına işaret etmiştir. Zâhiren hadis sahîh olarak görünmekle birlikte hadiste, sıhhati zedeleyen gizli bir illetin bulunması durumunda böyle bir hadise *muallel* (İbn Hacer, 2000, s. 59), *ma'lûl* veya *mu'al* denilmiştir (İbnü's-Salâh, 2012, s. 89; Sehâvî, 2005, 2: s. 48; Muallel hadis hakkında detaylı bilgi için bkz. Sabbân, 1999, ss. 129-138). Mürsel bir hadisin muttasıl olarak, merfû bir hadisin mevkûf olarak nakledilmesi bu türdendir (İbnü's-Salâh, 2012, ss. 89-90). Nâzım, yukarıda sevgisinde bir kusur bulunmadığını söylemişti. Aşkında bir sahtekarlık bulunmadığını vurgulayan nâzım, burada ise kendinde hastalık bulunduğunu ifade etmiştir. Hastalığının sebebi olarak ise sevgisini, yani sevdiğine kavuşamamasını göstermiştir. Burada kendi durumunu, zâhiren sıhhat şartlarını taşıyan, fakat detaylı incelemeler neticesinde bir illet barındırdığı tespit edilen muallel hadise benzetmiştir. Âşık dışarıdan sağlıklı görünebilir lakin aşk onun kalbini yakıp kül ettiğinden içini boşaltmaktadır. Çınar ağacını saran sarmaşığın çınarın öz suyunu emerek içinde kovuk oluşturması gibi

zayıflamaktadır. Zamanla güçsüzleşen ama dışarıdan devasa gözüken çınar bu yüzden ufak bir rüzgârda devrilebilir.

Sabbân, *kapınızda duran garîbe şefkat gösterin* ifadesiyle ise bazı usûl kavramlarına işaret etmiştir. Burada yer alan *vekaîf* fiiliyle *mevkûf* hadise işaret etmiştir. Senedinde ister inkıtâ bulunsun ister bulunmasın sahâbilerden nakledilen söz, fiil ve takrirlere *mevkûf* denilmiştir (İbn Hacer, 2000, s. 111; Suyûtî, 2016, 3: s. 97). Mevkûf hadis, *kavlü's-sahâbî* olarak da meşhur olmuştur (İbn Hacer, 2000, s. 110). Kendisine bu ismin verilmesinin nedeni, isnâdın Hz. Peygamber'e ulaşmaması ve sahâbîde kalmış olmasıdır (İbnü's-Salâh, 2012, s. 46). Eğer isnâd Hz. Peygamber'e ulaşmış olsaydı merfû denilecekti. Fakat isnâd Hz. Peygamber'e ulaşmayıp sahâbîde kaldığı için mevkûf denilmiştir. Mevkûf kavramı mutlak olarak kullanıldığında sahâbîlerin sözü, eylemi veya takriiri anlaşılır. Burada Sabbân, merfû olmaya bir adım kalmışken duraklayan mevkûf hadisi hatırlatarak kendisinin de mahbûbuna kavuşmasına bir adım kaldığını, kendisinin kapıda beklediğini ve sevdiğine kavuşamadığı için üzgün olduğunu kaydetmiştir. Nasıl mevkûf hadis, merfû olmaya son derece yakınken kendisinin de sevdiğine kavuşmaya çok yaklaştığını, arada sadece bir kapının bulunduğu dikkat çekmiştir.

Yine beyitte zikredilen *garîb* kelimesiyle ise iki tane usûl terimine aynı anda dikkat çekmiştir. Bunlar *garîb hadîs* ile *garîbu'l-hadîs* kavramlarıdır. *Garîb hadîs*, "tek kalan", "gurbette olan" gibi manalara gelmekte, bir kavram olarak ise "senedin herhangi bir yerinde râvî sayısı teke düşen hadis" veya "tek kişi tarafından rivâyet edilen hadis" demektir (İbn Hacer, 2000, s. 50). *Garîbu'l-hadîs* kavramı ise İbnü's-Salâh tarafından "Az kullanımdan dolayı hadislerin metinlerinde, kolay anlaşılmayan kapalı lafızlardır" şeklinde tarif edilmiştir (İbnü's-Salâh, 2012, s. 272). Şüphesiz her iki kavram da nâzımın kasdını desteklemektedir. Bir hadisin senedinin herhangi bir yerinde râvî sayısının teke düşmesi gibi nâzım kendisinin de sevdiğinin kapısında tek olduğunu, gurbette olduğunu ifade etmiştir. Veyahut az kullanımdan dolayı zamanla istimalden çıkan bir ifade gibi kendisinin sevdiğinin kapısının eşiginde tek kaldığını vurgulamıştır.

Şâirin duygu dünyasında; eşikte durmak, kapıda durmak, beklemek aşkın samimiyet göstergeleridir. Seven maşuğun olumlu ve olumsuz bütün yön-

lerine âşık olduğu için gözü kördür. Sevgilisi onu kovsa, türlü türlü cevr ü cefalar etse bile gözünü ve bedenini onun eşiğinden ayırmaz. Bu bakımdan tekkeden kapı dışarı edilen dervişler bunun bir imtihan olduğunu düşünerek başka yere gitmez, kapıda beklerler. Kul da her zaman dergâh-ı izzetin kapısında el açarak yalvararak bekler. Bir nevi âşıklık dilencilik demektir. Aşk dilencisi sevdiğinden dilenir. Aynı zamanda fakir ve garîb, derviş için kullanılan eş anlamlı kelimelerdir. Aşığın garîb oluşu, sevgilisinden uzak olması sebebiyledir. Ona kavuşup onda fâni olamadığı için gurbettedir. Garîbin kimsesi olmadığı, yaban ellerde tek başına kaldığı için ona elzem olan şefkat, merhamet göstermektir. Bundan dolayı nâzım şefkat ve merhamet dilenmiştir.

3-صب نفرء في العشاق ما رفعت عنه الهموم ولا عنه الضنى صرفا.

Âşıklar arasında eşi benzeri bulunmayan (ferd) âşıktır...

Ne dertler ne de hastalıklar ondan ayrılmamıştır (merfû).

Sabbân bu beyitte *teferrüd/ferd* ve *merfû* kavramlarını kullanmıştır. Yukarıda belirtildiği üzere garîb hadis, bir kavram olarak “senedin herhangi bir yerinde râvî sayısı teke düşen hadis” veya “tek kişi tarafından rivâyet edilen hadis” manasına gelmekteydi (İbn Hacer, 2000, s. 50). Söz konusu garâbet, genellikle hadisin isnâdında vukû bulsa da hadisin metninde de bulunabilir. Garîb hadise ferd adı da verilmiştir. Garîb hadis, kendi içerisinde garîb-i mutlak (ferd-i mutlak) ve garîb-i nisbî (ferd-i nisbî) olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Fakat hadis ulemâsı arasında ferd-i nisbî için genellikle garîb kavramı kullanılmış, ferd-i mutlak için ise ferd kavramı kullanılmıştır (İbn Hacer, 2000, ss. 56-57). Kezâ bir rivâyet sadece bir bölge tarafından nakledilmişse bu rivâyete o beldeye nispetle ferd (efrâdu'l-Mekkiyyîn...) denilmiştir (İbnü's-Salâh, 2012, s. 270; Sehâvî, 2005, 2: s. 38).

Beyitte geçen bir diğer hadis usûlü terimi ise *merfû*'dur. Hz. Peygamber'e nispet edilen söz, fiil veya takrirlere merfû hadis denilmektedir (İbn Hacer, 2000, s. 106). Bir hadisin merfû olmasına bakılırken senedin inkitâ-ittisâli göz önünde bulundurulmaz (İbn Hacer, 2000, s. 114; Suyûtî, 2016, 3: s. 95). Yani senedin muttasıl olmaması hadisin merfû olmasına engel değildir. Senedi inkitâ barındırmayan merfû rivayetlere *müsned* de denilmiştir (İbnü's-Salâh, 2012, s. 45).

Nâzım, kendi lakabının türemiş olduğu ve aşkla yanıp tutuşan manasına gelen *sabbun* (Halil b. Ahmed, 1988, 7: s. 90; İbnü'l-Enbârî, 1992, 1: s. 148) kelimesini tercih ederek iki hususa dikkat çekmiştir. Bunlardan biri, kendine işaret etmiş, diğeri ise aşkının ileri derecede olduğunu ispatlayamaya çalışmıştır. Devamında ise teferrüd/ferd kavramını kullanarak eşi ve benzerinin bulunmadığını, kendisinin âşıklar arasında tek olduğunu vurgulamıştır. Nâzım, aşkta yegane olmasına rağmen başından dertlerin ve belâların kalkmadığını ifade etmiş ve bunu belirtirken de merfû hadise işaret etmesi için *rufi'a* fiilini kullanmıştır. Bununla hem Hz. Peygamber'in hadisine merfû denilmesinin sebebinin Hz. Peygamber'in konumundan kaynaklandığına işaret etmiş hem de daha önemli bir hususa dikkat çekmiştir. Sabbân bir önceki beyitte sevdiği kimsenin kapısında durduğunu söyleyerek *mevkûf* hadisi hatırlatmıştı. *Mevkûf*, hadis merfû olmadığı ve sahâbide durduğu için nasıl üzgünse Sabbân da sevgilisinin kapısında durduğu ve ona kavuşamadığı için başından dertler ve hastalıklar eksik olmamıştır. Şayet o kapı, kendisine açılmış olsa ve içeri girebilse vuslat özleminden kaynaklanan tüm bu dertler ve hastalıklar ortadan kalkacaktır. Ayrıca o, merfû hadise ulaşmanın zorluğunu da anlatmıştır. Maşuğu isteyen çok olur. Fakat her âşık, çetin koşullarla dolu olan aşk vadisini geçmeyi başaramaz.

4-له من البعد وجد ناره اشتعلت بين الضلوع عضال عز منه شفا.

Uzaklıktan (âli-nâzil) dolayı onda yanıp tutuşan bir ateş vardır...

Kaburgalar arasında amansız (*azîz*) bir dert (*mu'dal*) vardır.

Sabbân, aşkını ve bu aşktan kaynaklanan derdinin bulunduğunu dile getirdikten sonra bu beyitten itibaren derdini ve hastalığını açıklamaya başlar. Yukarıdaki beyitte *bu'd* (*âli-nâzil*), *mu'dal* ve *azîz* terimleri kullanılmıştır. Hadisçilere göre bir hadisin isnadında yer alan râvîlerin sayısının daha az olmasına âli isnâd, aynı hadisin daha çok râvîyle nakledilmesine ise nâzil isnâd denilmiştir. Âli isnâd peşinde koşulmasının iki temel sebebi vardır. Bunlardan biri, hadisi en eski kaynağından daha az vasıtayla semâ etmek, diğeri ise diğeri hadis hâfızlarıyla karşılaşmış müzâkere etmek ve onlardan istifade etmektir (Hatîb, 2007, 2: s. 223). Âli isnâd elde etmek ve bu amaçla ilmî yolculuklar yapmak geçmiş ulemânın âdetidir (İbn Cemâ'a, 1988, s. 69; İbn Kesîr, t.y., s. 159).

Sabbân yukarıda geçen 'idâl kelimesiyle *mu'dal* ıstılahına işaret etmiştir. Bir iş çıkmaza girdiğinde Araplar *e'dalehu el-emr* demişler (İbnü's-Salâh, 2012, s. 59; Suyûtî, 2016, 3: s. 191), çözülmesi zor problem için de *el-emru'l-mu'dal* ter kibini kullanmışlardır (er-Râmihürmüzî, 1983, s. 193). İsnâdın herhangi bir yerinde peş peşe iki veya daha fazla râvînin peş peşe düştüğü hadise *mu'dal* denilmiştir. Bu itibarla her *mu'dal* munktatıdır, fakat her munktatı *mu'dal* değildir (İbnü's-Salâh, 2012, s. 59).

Bayitte kullanılan bir diğer hadis terimi ise *azîz*'dir. *Azîz* Arapça'da mana olarak kuvvetli, güçlü olmak, zelil bir haldeyken kudretli olmak veya nadir olmak manalarına gelmektedir. Bir terim olarak ise senedinin her tabakasından râvî sayısı ikinin altına düşmeyen hadis demektir (İbn Hacer, 2000, s. 47; Ayrıca bkz. Sabbân, 1999, ss. 62-63). Bu hadise *azîz* denilmesinin nedeni, ya hadisin tek bir tarikten geldiği zannedilirken daha sonra başka bir yoldan geldiğinin tespit edilmesinden ya da bu tür hadislerin sayısının az olmasından dolayıdır (İbn Hacer, 2000, s. 48).

Sabbân, sevdiğiyle arasındaki mesafenin açılmasından dolayı durumunun kötüleştiğini ifade etmiştir. Zira sevdiği yukarıya doğru yükselirken kendisi aşağıya doğru düşmektedir (Âşık zayıflarken, maşuk semirir). Sabbân bu hususu âlî ve nâzil kavramlarını çağrıştıran *bu'd* kelimesiyle açıklamıştır. O, sevdiği ile arasındaki mesafenin artmasından dolayı göğsünde kor gibi yanıp tutuşan bir ateş olduğunu ve bu ateşin gitgide büyüdüğünü vurgulamış, bu durumu tıpkı inkıtâ şiddetli bir hâl almış olan *mu'dal* hadise kıyâslamıştır. Üstelik bunun şifasının da son derece nadir bulunduğunu söylemiştir. Aslında Sabbân, bu yöntemle kinâyeye başvurmuştur. Şifânın çok az bulunması, tedavinin olmadığına kinâye olarak kullanmıştır. Sabbân'ın *azîz* kelimesinin nadir manasını tercih ettiği görülmektedir. Yukarıda belirtildiği üzere bu kelimenin iki manası bulunmaktadır. Sabbân, derdinin dermanının güç olduğunu ifade etmek için kelimenin bu manasını tercih etmiştir.

5-ومرسل من دموع غير منقطع قد سلسلته جفوني فيكم شغفا.

Kesintisiz (munktat) bir şekilde gözyaşları akmaktadır (mürsel)...

Göz kapakların size olan aşkıdan dolayı müteselsilen (müselsel) akıtır.

Sabbân, hastalık ve derdini saymaya devam ettiği bu beyitte *mürsel*, *munkatı* ve *müsel* terimlerini kullanmıştır. Tâbiînin aradaki vasıtayı atlayarak Hz. Peygamber'e isnâd ettiği hadise *mürsel* denilmiştir (Bu hususta bkz. İbnü's-Salâh, 2012, ss. 51-52; Suyûtî, 2016, 3: s. 130). Bu tanım muhaddislere aittir. Fukahâ ise genellikle seneddeki her türlü kopukluğu irsâl olarak değerlendirmiş, *munkatı* ile *mürseli* aynı manada kullanmıştır (İbnü's-Salâh, 2012, s. 52).

Mürsel kavramı tabîne mahsustur (Suyûtî, 2016, 3: s. 130). *Munkatı* ise tâbiîye varmadan evvel hadisin isnâdında bir önceki râvîden hadis işitmeyen birinin bulunmasıdır. Bu kişinin adının hiç zikredilmemesi ile mübhem olarak verilmesi arasında bir fark yoktur. Her iki şekilde de hadis *munkatı* adını alır (İbnü's-Salâh, 2012, s. 57). Rivâyetin isnâdında bulunan her bir râvînin, Hz. Peygamber'in bir davranışını veya sözünü râvîlerin birbirine göstererek veya söyleyerek rivayet ettikleri hadislere, *müsel* hadis denilmiştir (Sehâvî, 2005, 3: s. 432).

Sabbân bu beyitte aşkının ikinci belirtisine değinmiştir. Bu da kesintisiz bir şekilde akan gözyaşlarıdır. Ağlama, âşıkların ortak hallerindedir. Sabbân, burada son derece etkileyici bir üslup kullanmaktadır. Gözyaşlarının *munkatı* hadis gibi bir türlü kesilmediğini, aksine *mürsel* hadis gibi salıverildiğini ifade etmiştir. *Mürsel* hadiste nasıl tâbiî aradaki vasıtayı atlayarak doğrudan Hz. Peygamber'den rivâyette bulunuyorsa aynı şekilde Sabbân'ın gözyaşları da uğraması gereken yerlere uğramamakta, yanak gibi bazı uzuvları atlayarak hızlı bir şekilde akmaktadır. Üstelik göz kapakları, tıpkı *müsel* hadiste bir hâlin veya davranışın tüm râvîler tarafından tekrarlanması gibi gözyaşlarının hızını hiçbir şekilde azaltmamış, bu keyfiyeti teselsülen devam ettirmiştir.

6-أيهت من عدلي دمعي فعاندني دمعي وأشهره للناس فانصرفا.

Gözyaşlarımı beni kınayanlardan gizlemeye (mübhem) çalıştım...

Heyhat gözyaşlarım bana karşı çıktı ve tüm insanlara gösterdi (meşhûr).

Yukarıdaki beyitte *mübhem* ve *meşhûr* kavramlarına işaret edilmiştir. Hadisin senedinde veya metninde kişinin adı zikredilmeksizin *racülün*, *imraetün* gibi kapalı ifadelerin bulunduğu ve bu suretle kimliğin gizlendiği hadise *mübhem* denir (İbnü's-Salâh, 2012, s. 380; Bu hususta telif edilen eserler için

bkz. Sehâvî, 2005, 4: s. 345-347). “Şehr” kökünden türemiş olan *meşhûr*, lügat manası itibariyle “yayılmış”, “şöhret bulmuş”, “duyulmuş” ve “yaygınlaşmış” manalarına gelmektedir. Bir terim olarak ise *tevâtür derecesine çıkmaksızın her tabakada üç veya daha fazla kişinin naklettiği hadis* manasına gelmektedir (İbn Hacer, 2000, s. 44; Meşhûr hadis hakkında ayrıca bkz. Sabbân, 1999, s. 185).

Sabbân sevdâsının iki belirtisini yukarıdaki beyitlerde beyan etmişti. İlk belirti içten içe yanmasıydı. Bu belirti herkes tarafından görülmemektedir. Fakat ikinci belirti olan kesintisiz gözyaşının akması herkes tarafından müşahede edilmektedir. Bu durum karşısında Sabbân, mezkûr beyitte işaret ettiği üzere gözyaşlarını düşmanları olan kınayıcılardan/cerh ehlinde gizlemeye çalışmış, bu suretle onların diline düşmemeye gayret etmiştir. Fakat Sabbân her ne kadar gözyaşlarını saklamaya çalışmış olsa da onlar iyice âşikar olmuştur. Sabbân bu durumu *mübhem* ve *meşhûr* kavramlarına işaret ederek ele almıştır. Hadisin senedinde veya metninde bir kişinin adını zikretmemek suretiyle kimliğini karartmaya *ibhâm*, onu herkese duyurmaya, iyice bilindik yapmaya ise *işhâr* denir (Bu hususta bkz. İbn Hacer, 2000, s. 46). Sabbân da buna kıyasen gözyaşlarını saklamak, aşkını gizlemek ve içinde yaşamak istemiş, lakin gözyaşları ona direnerek iyice ortaya çıkmıştır. Bu kavramlar arasında tezat sanatının bulunması, manaya ayrı bir incelik katmıştır.

7-رام العذول انقلابي عن محبتهم شذيت يا عاذلي شذيت فانصرفا.

Beni kınayan, onların sevgisinden vazgeçmemi (mablûb) arzuladı...

Ey beni kınayan sen ne kadar da uzak (şâz) bir temennide bulundun, çek git!

Yukarıdaki beyitte *mablûb* ve *şâz* terimlerine işaret edilmiştir. Hadisin senedindeki râvî isimlerinin veya metindeki bazı kelimelerin yer değiştirilmesi suretiyle sika râvîlere muhâlefet edilmesidir. Böyle bir hadise *mablûb* hadis denir (el-Ca’berî, 2000, s. 93; Örnekler için bkz. İbnü’s-Salâh, 2012, s. 102). Mablûb, kendi içerisinde mablûbu’l-isnâd ve mablûbu’l-metn olmak üzere ikiye ayrılmıştır (Sehâvî, 2005, 2: s. 133). Şâz kavramı ise “sika bir râvînin kendisinden daha sika râvîye veya sayıca çok olan sika râvîlere muhalefet etmesi” olarak tarif edilmiştir (İbn Hacer, 2000, s. 71; Sehâvî, 2005, 2: s. 5). Şâz hadisin karşısındaki hadise *mahfûz* denilmiştir. Şâz zayıf hadis türlerindedir.

Sabbân bu beyitte, kendisini çok kınayan ve levmeden kişinin, bu sevgisinden vazgeçmesini arzuladığını, tüm çabasının buna dönük olduğunu söylemiş, ardından da onun temennisinin beyhude olduğunu ifade etmiş ve başından gitmesini istemiştir. Sabbân burada, insanın aşkından vazgeçmesini, hadisin senedin veya metninde ifadelerin yer değiştirmiş olduğu maktûb hadise benzetmiştir. Nasıl bir hadisin sened veya metnindeki *kalb* işlemi hoş karşılanmıyorsa insanın aşkından vazgeçmesi de hoş karşılanmaz. Ardından Sabbân, çok kınayan kişinin gerçekleşmesi mümkün olmayan bir istekte bulunduğunu, bir muhalefet çeşidi olan şâz hadise benzeterek ortaya koymuştur. Nasıl ki sika bir râvî, kendisinden daha sika râvîye veya râvîlere muhalefet ederek hadisi şâz olmuş ve kendisi bu eylemi çok yapmak suretiyle zayıf kabul edilmişse bu sevdadan vazgeçmesini talep eden kişi de Sabbân'ın gözünde zayıf, değersiz bir kimse olmuştur. Bundan dolayı nâzım, onun başından gitmesini istemiştir.

8-دعني عدولي لا تطلب معارضي فليس قلبي عن الأحباب منصرفا.

Ey beni çok kınayan! Beni kendi halime bırak. Bana karşı gelmeye (mu'âraza) çalışma! (talebu'l-ilm) ...

Çünkü benim kalbim (maktûb), dostlardan ayrılmaz.

Yukarıdaki beyitte *talebu'l-hadîs*, *arz*, *muâraza*, *muârazatu'l-hadîs* ve *maktûb* kavramlarına işaret edilmiştir. *Maktûb* kavramı hakkında bir önceki beyitte bilgi verilmişti. *Talebu'l-hadîs*, hadis toplamak amacıyla gerçekleştirilen ilmî yolculuklardır (Hatîb, 2007, 2: ss. 223-241; İbnü's-Salâh, 2012, s. 246). Sabbân muâraza kelimesiyle hadis usûlündeki hadis alma yöntemlerinden *arz'a* ve talebenin hocasından yazmış olduğu hadisleri, onun asıl nüshasıyla veya onunla karşılaştırılmış başka mutemet bir nüshayla kontrol edilmesi manasına gelen *muâraza'*ya işaret etmiştir. Bu uygulama genellikle *mukâbele* ismiyle şöret bulmuştur (Suyûtî, 2016, 4: s. 381). Bir diğer adı kırâat olan *arz* yöntemi, hadis talebesinin hadis hocasına hadislerini okuması manasına gelmektedir. Bu yöntemde hadisleri okuyan talebe olduğu için *kırâat*, hocasına sunduğu için de *arz* denilmiştir (Suyûtî, 2016, 4: s. 223). Bu yöntemle hadis alırken râvî, şeyhin hadislerini kitaptan veya ezberinden okur. Şeyh de kendisine okunan bu hadisleri ezberinden veya kitabını kendisi veya kendisi dışında sika olan başka birinin elinde tutması sayesinde takip ederek vaki olan hataları tashih

eder (Suyûtî, 2016, 4: s. 223). Râvînin elindeki hadislerin kontrol işlemi bu yolla sona erince râvî onları rivâyet edebilir. Bu yöntemde hadisleri hocaya okuyan başkası ve dinleyen de kendisi olabilir (İbnü's-Salâh, 2012, s. 137). Bu işlem esnasında hoca kendisine arz edilen rivayetleri ezberinden bilmeli, ezberinde yoksa orijinal nüshasından (asl) takip etmelidir. Yukarıdaki beyitte işaret edilen bir diğer usûl terimi *muâraza*, hadis imlâ meclisinde yazılan rivayetlerin, şeyhin nüshasıyla mukabelesinin yapılması demektir (er-Râmhürmüzî, 1983, s. 544; el-Hatîb, 2007, 2: ss. 133-134; İbnü's-Salâh, 2012, s. 244; Bu hususta ayrıca bkz. Aydınlı, 2013, s. 190). Buradaki *muâraza* kelimesinin, hadisin başka hadisle veya diğer delillerle çelişmesi manasına gelen *muârazatu'l-hadis*, ifadesine işaret ettiği de söylenebilir (el-Cüdey', 2003, 2: s. 1069).

Nâzım bu beyitte şunu demek istemiştir: Ey beni çok kınayan, levm eden zayıf kişi! Beni kınamayı ve bana karşı gelmeyi artık bırak. İstihsân, maslahat, sedd-i zerâi gibi deliller hadisle çeliştiğinde onların hadis karşısında nasıl bir bağlayıcılığı yoksa senin de bu sevda hususunda bana muhalefetinin hiçbir değeri yoktur. Tartıda en ufak bir ağırlığın bulunmamaktadır.

9-ولست أسمع تدليس العذول ولا أصغى لتدبيح واش فيهم هتفا.

Ben ne kınayanın aldatmasını (tedlîs) dinlerim (semâ)...

Ne de iftiracının güzel göstermesine (tedbîc) kulak veririm.

Yukarıdaki beyitte *semâ*, *tedlîs* ve *müdebbec* kavramlarına işaret vardır. *Semâ*, hadis râvîsinin, hadis nakleden hocanın ağzından hadis işitmesidir (Sehâvî, 2005, 2: s. 325). Bu yöntemle alınan hadislerde konuşan şeyh, dinleyen râvî olduğu için *semâ* denilmiştir. Bu durumda hadis talebesi, hadisi kitabından veya hıfzından rivayet eden şeyhinin ağzından dinlediği hadisi kaydeder (el-Kâdî 'İyâd, 1970, s. 69). Hadis alma yollarından *semâ*, diğer hadis alma yöntemlerinden daha üstün kabul edilmiş ve hadisi nakleden ile dinleyen arasında bir vasıta bulunmaması sebebiyle hadisin senedinde kopukluk bulunmadığına daha net işaret etmektedir (el-Kâdî 'İyâd, 1970, s. 69; İbn Hacer, 2000, s. 124). Hz. Peygamber'den nakledilen hadislerin büyük kısmı bu yöntemle nakledilmiştir. *Semâ* kendi içerisinde ikiye ayrılır. Şayet şeyh ezberindeki veya kitabındaki hadisleri naklederken talebelere imlâ ederse buna *imlâ* (*imlâ yoluyla semâ*), yazdırmazsa *tahdîs* (*imlâsız semâ*) denir (Suyûtî, 2016, 4:

s. 212). *İmlâ*, diğer kısımdan daha üstün kabul edilmiştir (İbnü's-Salâh, 2012, s. 132).

Tedlîs, lügat manası olarak ticarî bir maldaki kusuru gizlemek, karanlıkta bırakmak manalarına gelmektedir (İbn Hacer, 2000, s. 85). Bir terim olarak ise isnâdda yer alan bir râvînin, sanki isnâdda yokmuş gibi atlanması veya isnâdda bir karartmaya gitmeyi ifade etmektedir (Tedlîsin çeşitleri için bkz. Suyûtî, 2016, 3: ss. 239-255). Hadis ilminde bir râvînin, şeyhinden işitmediği hadisleri, işitmiş intibanı uyandırarak rivâyet etmesine *tedlîs*, bu hadise de *müdelles* denilmektedir (Suyûtî, 2016, 3: s. 239).

Müdebbec, sözlük manası itibariyle süslemek ve güzelleştirmek manasına gelmektedir (Kelimenin diğer manaları için bkz. Suyûtî, 2016, 5: ss. 276-277). Bir ıstılâh olarak ise birbirlerine muâsır olan iki râvînin her ikisinin birbirinden rivâyette bulunmasıdır (İbnü's-Salâh, 2012, s. 309; Suyûtî, 2016, 5: s. 275). Irâkî, bu terimi kullanan ilk kişinin Dârekutnî (öl. 385/995) olduğunu haber vermiştir (Suyûtî, 2016, 5: s. 275). Bunu bilmenin faydası ise isnâdda fazlalık olduğu vehmini gidermek ve isnâdda yer alan "an" lafzının "vâv" harfine dönüştürülmesi gerektiğini düşünmemektir. Ayrıca bunu yapan kişinin tedlîsten son derece uzak bir kimse olduğu da ortaya çıkmaktadır (İbnü's-Salâh, 2012, ss. 309-310).

Sabbân, bu beyitte, kendisini çok kınayan kişinin tuzağına düşmediğini, aldatmasına kanmadığını, onu hiçbir şekilde dinlemediğini ifade etmiş ve o iftiracı kişinin güzel sözlerine aldanmadığını kaydetmiştir. Nasıl ki hadis rivâyetinde bir râvî, zayıf hocasını farklı ismiyle anmak, senedde yer alan zayıf bir râvîyi düşürerek isnâdın tamamının sika kimselerden oluştuğu intibanı uyandırmak veya hadis ilmi açısından zayıf olan hocasını hafzetmek suretiyle bir çeşit karartmaya başvuruyorsa âşık olan Sabbân'ı çekemeyen düşmanı da birtakım karartma ve aldatmalara başvurmuş, fakat Sabbân, bunları hiç dikkate almamıştır. Burada şu husus da belirtilmelidir ki tedbîc kelimesi süslemek, yüzü çirkin olmak ve yanaklar (dîbâcetân) manasına gelmektedir. Bunlar arasında genellikle birinci manası tercih edilmektedir (Suyûtî, 2016, 5: ss. 276-277). Sabbân da tedbîci, güzel göstermek manasında kullanmıştır. Bu da onun tercihini göstermektedir.

10-أنا المحب ولو أدرجت في كفن أنا الذي لم يزل بالعشق متصفا.

Benim gerçek seven öyle ki konulsam kefene...

Bu aşkla muttasıf olmaya devam edeceğim yine.

Yukarıdaki beyitte *müdreç* kavramına işaret vardır. Hadisin aslında olmayan bir ifadenin, hadisle birlikte zikredilmesine *idrâc*, içerisinde *idrâc* bir ifadenin bulunduğu hadise ise *müdreç* denilmiştir (Örnekler için bkz. İbnü's-Salâh, 2012, ss. 95-98). Hz. Peygamber'in sözüne bir başka sözün karışmasının birçok nedeni vardır (Bkz. İbn Hacer, 2000, s. 93). Genellikle sahâbî veya sonraki râvîler tarafından, hadisin naklinden hemen sonra yapılan bir açıklama, hadisin devamı zannedilmekte ve hadis bu ifadeyle birlikte nakledilmektedir. Bu durumda *idrâc*, hadisin sonunda daha çok vuku bulmaktadır. Müdreç, *müdreçu'l-isnâd* ve *müdreçu'l-metn* olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır (İbn Hacer, 2000, ss. 93-94).

Sabbân, bu beyitte *müdreç* kavramını hatırlatmak suretiyle muradını açıklamıştır. Nasıl ki Hz. Peygamber'in sözüne ondan ayırt edilemeyecek şekilde başka bir söz ilave ediliyorsa aynı şekilde kendisi kefene konulsa, iyice sarılsa yine de sevgisinde bir eksilme veya değişme olmayacağını ısrarla vurgulamış, aşkının ilelebet süreceğini ve her daim sevdayla anılacağını kaydetmiştir.

11- لا ينكر الحب إلا جاهلوه ولا معنعن العشق إلا غير من عرفا.

Aşkı, ancak câhili (cehâlet) olan kimse garip karşılar (münker)...

Gerçek kesintisiz (muan'an) sevdayı da ancak bilmeyeni (ma'rûf) tuhaf karşılar.

Yukarıdaki beyitte *münker*, *cehâlet*, *muan'an* ve *ma'rûf* kavramlarına işaret edilmiştir. Hadis usûlünde *münker* ve *ma'rûf* kavramları genellikle karşıt manalarda kullanılmıştır. Buna göre muahhar dönem terminolojisine göre *zayıf bir râvînin sika veya daha fazla râvîye muhâlefet etmesi*'ne *münker* (Suyûtî, 2016, 3: s. 294), bu hadisin mukabilindeki rivâyete ise *ma'rûf* denilmiştir (Suyûtî, 2016, 3: s. 307).

Cehâlet kavramı ise *cehâletu'r-râvî* şeklinde kullanılmaktadır. Bundan maksat râvînin ya kendisinin (bizzat kendisi) veya durumunun bilinmemesidir (İbn Hacer, 2000, s. 88). Bir râvînin hadisi rivâyet ederken "haddesenâ", "ahberanâ" gibi rivâyet sigalarını kullanmaksızın "an" lafzıyla naklettiği had-

silere *muan'an* hadis denir (Nevevî, 1985, s. 37; İbn Cemâ'a, 1985, s. 48). Hadisi "an" lafzıyla rivâyet etmeye ise *an'ane* denir (el-Ebnâsî, 1998, 1: s. 161).

Bu beyitte Sabbân, aşkın tuhaf görülmemesi gerektiğini, bunu ancak sevdayı bilmeyen bir kimsenin yapabileceğini kaydetmiştir. Burada *münker* hadisi hatırlatarak ifadeye zenginlik katmıştır. Zira muahhar dönemde istikrar bulan terminolojiye göre *zayıf bir râvînin kendisinden daha güvenilir bir râvîye veya râvîlere muhalefet etmesine* münker denir. Aşk konusunda da Sabbân'a muhalefet eden kişinin bu karşı çıkması münker, Sabbân'ın aşkı ise ma'rûf olmaktadır. Devamında ise *muan'an* hadisi hatırlatan Sabbân, onun ittisâle delalet ettiğini zımnen ifade etmiştir. *Muan'an* hadisin hem ittisâle hem de inkitâa delaleti her zaman ihtimal dahilinde olduğundan ittisâle hamledilmesi için birtakım kriterleri taşıması gerekmektedir. Görüldüğü üzere Sabbân, kendi aşkının, bazı kriterleri taşıyarak ittisâle hamledilen *muan'an* hadis gibi muttasıl olduğunu söylemiş ve *an'ane*'yi ittisâle hamletmiştir.

12- *أترك سبيلي ودعني يا عدول أمت* في حب من يسند المسكين والضعفا.

Ey beni çok kınayan beni kendi halime bırak (metrûk) da...

Yoksul ve zayıfı destekleyenin (müsned) sevgisi uğrunda öleyim.

Yukarıdaki beyitte *metrûk* ve *müsned* kavramlarına işaret edilmiştir. Senedinde yalancılıkla ithâm edilmiş bir râvînin tek kalarak rivâyet ettiği hadise *metrûk* denilmiştir. Bu kullanım daha çok İbn Hacer'de görülmektedir (İbn Hacer, 2000, ss. 91-92). Ulemânın kâhîr ekseriyeti *metrûk* kavramını mervîye değil, râvîye dönük kullanmıştır.

Müsned hadisin tarifi hakkında ihtilâf edilmiş, üç farklı görüş ileri sürülmüştür. İbnü's-Salâh'ın kaydettiğine göre Hatîb el-Bağdâdî'ye göre (öl. 463) müsned, muttasıl hadis demektir, fakat istimâlde genellikle merfû rivâyetler için kullanılmıştır. İbn Abdülber'e (öl. 463/1071) göre ise müsned, merfû demektir. Senedi muttasıl da munkatı da olabilir. Hâkim en-Nisâbûrî'ye (öl. 405/1014) göre ise müsned, hem merfû hem muttasıl olan hadis demektir. İbnü's-Salâh'ın *müsned* hadis hakkındaki görüşleri nakledip Hâkim'in üçüncü görüşü tercih ettiğini vurgulaması, onun da üçüncü görüşü tercih ettiğine işaret etmektedir (İbnü's-Salâh, 2012, ss. 42-43). Bu durumda yaygın olan

müsned tarifi şu şekildedir: “Muttasıl bir isnâdla, Hz. Peygamber’e kadar ulaştırılan hadis” (Bkz. Suyûtî, 2016, 3: ss. 90-92).

Sabbân burada, kınayıcının artık kendisini metrûk hadis gibi terk etmesini istemiş, kendisine karşı sevgi beslediği kişinin gariban ve yoksulları desteklediğini vurgulamıştır. Nâzım, *yüsnidu* fiiliyle merfû ve muttasıl hadis manasına gelen *müsned* kavramına işarette bulunmuş ve *müsned* hakkında ileri sürülen görüşlerden üçüncüsünü yani Hâkim ile İbnü’s-Salâh’ın görüşünü tercih etmiştir.

13-(محمد) سيد الكونين من وضعت كل المكارم فيه أشرف الشرفا.

Muhammed, dünya ve âhiretin efendisidir. O öyle bir kimsedir ki...

Tüm iyi huylar onda toplanmıştır (mevzû) ve O, değerlilerin en değerlisidir.

Nâzım burada *mevzû* kavramını hatırlatmıştır. Hz. Peygamber adına yalan uyduran bir kimsenin rivâyet ettiği hadise *mevzû* denir (İbn Hacer, 2000, s. 89). Her ne kadar böyle bir rivâyet hadis olmasa da Hz. Peygamber adına uydurulduğu için *mevzû* hadis denilmiştir.

Sabbân burada sevgilisinin kimliği hakkında bilgi vermektedir. Öncesinde, isim vermeden aşkı hakkında konuşan nâzım, âşık olduğu kişinin Hz. Peygamber olduğunu bildirmiş ve O’nun konumuna ve makamının yüceliğine işarette bulunmuştur. Mezkûr beyitte *vade’a* fiilinin koyma, yere koyma manasına yer vererek *mevzû* hadise işaret etmiştir. Nitekim *mevzû* hadis, Hz. Peygamber adına uydurulduğu için yerlerde sürünmektedir. Nâzım en değerli şeylerin bile O’nun makamı nezdinde düşük bir konumda olduğunu ihsân etmiştir.

14-صلى عليه إله الخلق ما اضطربت من النوى مهج لم تنتسخ شغفا.

Mahlûkâtın ilâhı, ona salâтта bulunsun...

Aşktan dolayı safiyetini kaybetmeyen (nesh) kalpler, uzaklıktan dolayı ıztırap (muzdarib) çektiği müddetçe.

Sabbân burada *muzdarib* ve *nesih* terimlerine atıfta bulunmuştur. Sened veya metinlerinde çözülemeyen ihtilâf bulunan hadise *muzdarib* denir (Nê-

vevî, 1985, s. 45; Suyûtî, 2016, 3: s. 384). İzdırâb bazen senedde, bazen de metinde meydana gelir (İbn Cemâ'a, 1985, s. 53). Nesih, "Şer'î bir hükmün bağlantısını, başka bir şer'î delil sebebiyle kaldırmaktır" şeklinde tarif edilmiştir (İbn Hacer, 2000, s. 78). Hadis ilminde neshin yeri son derece önemlidir. Şayet birbirine muhâlif görünen iki rivâyet, cem' ve te'lîf yöntemiyle uzlaştırılmazsa o zaman nesih yöntemine başvurulur (Bazı âlimlerin zaman zaman önce neshe baktığı da vuku bulmuştur. Meselâ bkz. Şeybânî, 2011, 2: s. 552). Tarihî açıdan önce olanın mensûh, sonra olanın da nâsîh olduğuna hükmedilir (İbn Hacer, 2000, s. 77).⁶

Sabbân bu beyitte kalbin sürekli hüznü bir şekilde vurmasını bir nevi muzdarib hadise benzetmiştir. Nasıl ki muzdarib hadiste çözülemeyen bir problem mevcutsa aynı şekilde âşığın kalbinde, sevdiğine kavuşamamaktan kaynaklanan bir ızdırıp bulunmaktadır. Bu öyle bir ızdırıp ki herhangi bir nesih, değişim veya tağyiri de kabul etmemekte, her şarta direnmektedir.

15-والآل والصحب والأتباع ما علقته صباية بفؤاد خالط الكفا.

O'nun ailesinin (âl), ashâbının (sahâbî) ve etbâ'ının (tâbiî) üzerine olsun...

Bir kalbe sevda girdiği (muallak, ihtilât) müddetçe.

Yukarıdaki beyitte *sahâbe*, *tâbiî*, *muallak* ve *ihtilât* kavramlarına işaret edilmiştir. Beyitte zikredilen *âl*, Arapça'da kişinin yakın ve akrabalarına itlâk olunan bir kelimedir (Bu ifadenin kapsamı hakkında ulemâ ihtilaf etmiştir. Bkz. Aydın, 2013, s. 24). *Sahâbî*, "Hz. Peygamber'e mümin olarak erişen ve müslüman olarak ölen kimse" şeklinde tarif edilmiştir (İbn Hacer, 2000, s. 111). Hz. Peygamber bu nesli şu şekilde övmüş ve tezkiye etmiştir: "Nesillerin en hayırlısı benim çağdaşlarım, sonra onları takip edenler, daha sonra da müteâkiben gelenlerdir" (Buhârî, Şehâdât, 9; Sahâbeyle ilgili yazılan eserler için bkz. Sehâvî, 2005, 4: ss. 5-7).

Tâbiî, sözlük manası olarak "izlemek, arkasında gitmek" manasına gelen *tebi'a* fiilinden müştak olup, ıstılâh olarak ise Hz. Peygamber'e imân etmiş bir şekilde *sahâbîyle karşılaşan ve Müslüman olarak ölen kimse* manasına gelmektedir

⁶ İbn Haldûn nesih hakkında şu bilgiyi kaydetmiştir: "Bu ilim, hadis ilimlerinin en önemlisi ve en zor olanıdır. Zührî der ki: 'Allah Resûlü'nün hadislerindeki nâsihi, mensûhundan ayırt etmek fukâhâyı aciz bırakmıştır". (İbn Haldûn, t.y., s. 479).

(Sehâvî, 2005, 4: s. 94).⁷ *Sahâbî* tarifinden sonra verilen hadiste görüldüğü üzere sahâbîlerden sonra en hayırlı nesil olarak bu tabaka kabul edilmiştir.

Muallak hadis, *isnâdın baş tarafından (mebde) bir veya peş peşe birkaç râvînin veyahut senedin sonuna (müntehâ) kadar tüm isnâdın hazfedildiği* hadis manasına gelmektedir. Muteber meşhûr hadis kitapları arasında *muallak* hadisler en çok Buhârî'nin *Sahîh*'inde bulunmaktadır (İbnü's-Salâh, 2012, s. 24). Kayıtlara göre *Sahîh*'inde bu türden 1341 tane rivâyet bulunmakta olup bunlar sahih kabul edilmiştir (Bkz. Toprak, ss. 24-31; Aydın, 2005, 35: ss. 309-310). Buhârî'nin kitabındaki bu tür hadisleri ilk defa *ta'lik* olarak adlandıran kişi Dârekutnî dir (öl. 385/995) (İbnü's-Salâh, 2012, s. 67).

Bu beyitte işaret edilen bir diğer hadis usûlü terimi ise *ihtilât*'tır. *İhtilât*, bir râvinin bunama, korku veya görme kaybı gibi bir sebepten dolayı akıl bozukluğu yaşamaması ve rivâyette hata etmesidir (İbnü's-Salâh, 2012, s. 391). Böyle bir râvinin ihtilâttan önceki rivâyetleri kabul edilir, ihtilât sonrası rivâyetleri reddedilir, ondan alınmaz. Hangi döneme ait olduğu tespit edilemeyenler ise kabul edilmez (İbnü's-Salâh, 2012, s. 392). Sabbân burada, hâfıza bozukluğuna maruz kalan bir râvinin bu durumdan kurtulmasının mümkün olmaması gibi kendisinin de mezkûr sevdadan kurtulamadığını, bu aşkın içine iyice yerleştiğini kaydetmiştir.

16-وما (محمد الصبان) أنشدكم صلوا صحيح غرام صيره ضعفا.

Muhammed es-Sabbân'ın size okuduğu sadece şudur...

Gerçek sevdıyla sevip de sabrı tükeneni mahbûbuna kavuşturun.

Sabbân'ın burada işaret ettiği *mevsûl/muttasıl*, *sahîh* ve *zayıf* kavramları, ilk beyitte zikredilmişti. Sabbân, aynı beyti tekrar etmek suretiyle bu kavramların önemine ve hadis ilmindeki konumlarına işaret etmiş ve her şeye rağmen sevdasının sahih olduğuna dikkat çekmiştir. Sevgisinin "ilk günkü gibi tazeliğini koruduğunu", bu yolda nice cevr u cefalar görse de geçen her vaktin sevdasını daha da artırdığını vurgulamak istemiştir.

⁷ İbn Hacer, "karşılaşan (lakiye)" ifadesi yerine "gören (raâ)" fiilini kullanmıştır. Bkz. (İbn Hacer, 2000, s. 113).

Sonuç

Usûlü, nesir yerine nazımla ortaya koymadaki temel gâye, usûl bilgilerinin daha kolay ezberlenmesini sağlamak, akılda daha kalıcı olmasını ve kimi zaman da hatırlanmasını temin etmek ve usûlü daha etkileyici bir formda sunmaktır. Bu çerçevede Sabbân, ilk hadis usûlü manzûmesi sayılan İbn Ferah el-İşbilî'nin kasidesini örnek alarak hadis usûlüne dair bir manzûme oluşturmuştur. Onun da böyle bir yöntem takip etmesindeki amacı, İbn Ferah'da da görüldüğü gibi hadis usûlünün çeşitli gruplar ve öğrenciler nezdinde daha rahat ve kolay bir şekilde ezberlenmesini ve hatırlanmasını sağlamayı amaçlamıştır. Sabbân'ın manzûmesi 16 beyitten oluştuğu için son derece muhtasar bir manzûmedir. Her ne kadar vecîz olsa ve derin manalar içerse de kolay ezberlenebilirliği ve manaca etkileyiciliği bakımından müstesnâ bir mevkiye sahiptir. Sabbân, bu manzûmeyi tüm hadis usûlü kavramlarına yer vermek gibi bir gayeyle oluşturmadığından daha çok temel hadis ıstılahlarını zikretmiştir.

Sabbân, manzûmede istiâre ve tevriye gibi sanatları etkin bir şekilde kullanarak ifadelerini zenginleştirmiştir. Sabbân, çok yönlü bir âlim olsa da dilliliğiyle ön plana çıkan bir âlimdir. O, dil sahasındaki uzmanlığını da kullanarak hadis usûlünü uzun teknik bilgilerden soyutlayarak vecîz bir manzûmeyle talebe ve diğer disiplinlerle uğraşan âlimlerin istifadesine sunmuştur. Sabbân, manzûmenin başlarında sevgisi ve sabrı hakkında bilgi vermiş, devamında bu sevdadan dolayı başına gelen halleri açıklamış ve bu uğurda kendisini kınayan kişi ve kişilerle olan mücadelesini anlatmıştır. On üçüncü beyitten itibaren ise muhabbet ve aşkınun dünyalık olmadığını, bu sevgisinin Hz. Peygamber'e dönük olduğunu ifade etmiştir. Bunu da tevriye sanatına başvurarak gerçekleştirmiştir. Sabbân, manzûmede hadis ıstılahlarını kullanırken genellikle karşıt olanları bir arada vererek tıbâk (tezat) sanatına başvurmuştur. Meselâ *sahih-zayıf*, *mürsel-gayru munkatı*, *ibhâm-işhâr*, *münker-ma'rûf*, *metrûk-müsned* kavramları arasında bu ilişki görülmektedir.

Hülâsa Sabbân, kendisinden önce gerek hacimli gerekse muhtasar olarak birçok manzûm hadis usûlü yazılmış olmasına rağmen İbn Ferah el-İşbilî'nin kasidesine muâraza olarak *Manzûmetu's-Sabbân*'ı ortaya koymuştur. O, hadis usûlünü nazma dökmek suretiyle usûlü daha câzip ve kalıcı bir hâle getirmeyi

hedeflemiştir. Tüm bunlar neticesinde çalışmamızın, belagat ve hadis ilimlerinden istifade edilerek yapılacak araştırmalara, özellikle de kavramların terim ve lügat manaları arasındaki ilişkiyi inceleyecek çalışmalara örnek teşkil edeceğini ve katkıda bulunacağını umuyoruz.

Kaynakça

- Agitoğlu, N. (2021). "Molla Ahmed Nas ve Hadis Usûlü İle İlgili Manzum Risalesi", *İlahiyat Araştırmaları*, Ed: Nurullah Agitoğlu, İzmir: Duvar Yayınları.
- Aydın, O. (2021). "Manzûm Hadîs Usûlü Katre-i Âsumân Manzûme-i Osmânî fi Ulûm-i Hadîs-i Zîşân", İstanbul: Kitâbî.
- Aydınlı, A. (2005). "Muallak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt: 30, ss. 309-310). İstanbul: TDV Yayınları.
- Aydınlı, A. (2013). *Hadis İstılahları Sözlüğü*. 7. Basım. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Bilen, M. (2012). "Ohinli Şeyh Alaaddin ve Hadis Usulüne Dair Manzumesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (2012), 87-107.
- Buhârî. (2008). *Buhârî (Mevsuâtü'l-Hadisi's-Şerîf: el-Kütübü's-Sitte)*. nşr. Sâlih b. Abdilazîz b. Muhammed b. İbrâhîm Âlü's-Şeyh. 4. Basım. Riyâd: Dâru's-Selâm.
- Burhânuddîn el-Ebnâsî. (1998). *eş-Şeze'l-Feyyâh min 'Ulûmi İbni's-Salâh*. thk. Salâh Fethî Hilel. b.y. 2 Cilt: Mektebetü'r-Rüşd.
- Ca'berî. (2000). *Rusûmu't-Tahdîs fi 'Ulûmi'l-hadîs*. thk. İbrahim b. Şerîf el-Milî. Beyrut: y.y..
- Cebertî. (t.y.) *Târîhu 'acâ'ibi'l-âsâr fi't-terâcim ve'l-ahbâr*. 3 Cilt. Beyrut: y.y..
- Cürcânî Seyyid eş-Şerîf. (1983). *Kitâbu't-Ta'rîfât*. thk. Heyet. Beyrut: y.y..
- Çelik, A. (1996). "Bazı Manzum Hadis Usulleri ve Manzûmetü'l-Beykûniyye", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 [Rektör Prof. Dr. Hasan Gürbüz'e Armağan] (1996), 237-247.

- Çiçek, F. (2019). "Ahmed b. Ferah el-İşbîlî'nin (ö. 699/1300) 'Garâmî Sahîh' Adlı Manzûmesinin Hadis Usûlü Açısından Değerlendirilmesi". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 14 (2019), 355-382.
- Çiçek, F. (2020a). *Hadis Usûlü Literatüründe Manzûmeler ve Türkçe Manzûm Hadis Çalışması*. (Doktora Tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.
- Çiçek, F. (2020b). "Cumhuriyet Dönemi Hadis Usulü Çalışmalarına Farklı Bir Bakış: *el-Manzûmetü'l-Fehmiyye*", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11 (2020), 145-198.
- el-Cüdey'. (2003). *Tahrîru ulûmi'l-hadîs*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân.
- Halîl b. Ahmed. (1988). *Kitâbu'l-'Ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâ'î. 8 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl.
- Halîl Seyyîd Ahmed. (1994). *Kitâbü'l-Ümm li's-Şâfiî*. Mektebetü'l-'Usra.
- Harman, A. (2022). *Osmanlı Dönemi Mısırlı Bir Arap Edebiyatı Alimi Muhammed Sabbân'ın Mecaz Olgusuna Yaklaşımı*. Ankara: Sonçağ Yayıncılık.
- Hatîb el-Bağdâdî. (2007). *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*. thk. Mahmûd et-Tahhân. 2 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif.
- İbn Cemâ'a, (1985). *el-Menhelu'r-ravî fi Muhtasar 'Ulûmi'l-hadîsi'n-Nebevî*. thk. Muhyiddîn 'Abdurrahmân Ramadân. Dimaşk: y.y..
- İbn Dureyd. (1987). *Cemheretu'l-luga*. thk. Remzî Munîr Ba'lebekkî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn.
- İbn Hacer. (2000). *Şerhü'n-Nuhbe Nüzhetü'n-nazar fi tavzîhi Nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*. thk. Nureddîn 'Itr. 3. Basım. Beyrut: Matba'atu's-Sabâh.
- İbn Haldûn. (t.y.). *Mukaddimetü İbn Haldûn*. thk. Ahmed ez-Za'bî. b. y. Beyrut: Dâru'l-Kalem.
- İbn Kesîr. (t.y.). *İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: y.y..
- İbnü'l-Enbârî. (1992). *ez-Zâhir fi me'ânî kelimâti'n-nâs*. thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin. 2 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle.

- İbnü's-Salâh. (2012). *Ma'rifetu envâ'i ilmi'l-hadîs*. thk. Nureddîn 'Itr. 17. Basım. Dimeşk: Dâru'l-Fikr.
- İyişenyürek, O. (2022). "Muhammed es-Sabbân'ın Arap Diline Katkıları" *Arap Edebiyatının Gelişim Serüveni 1*, Ed: Ahmet Yılmaz, Konya: Palet Yayınları. ss. 249-275.
- Kâdî 'ÿyâd. (1970). *el-İlmâ 'ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'*. thk. es-Seyyid Ahmed Sakr. Kahire: y.y..
- Kehhâle, Ö. (t.y.). *Mu'cemu'l-müellifin*. b. y., 15 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Kettânî. (1982). *Fihrisü'l-fehâris ve'l-esbât ve mu'cemu'l-me'âcim ve'l-meşyahât ve'l-müselât*. thk. İhsân 'Abbâs. 2. Basım. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- Nehrâvî, A. (1988). *el-İmâm eş-Şâfiî fi mezhebeyhi el-kadîm ve'l-cedîd*. y.y.: b.y..
- Nevevî. (1985). *et-Takrîb ve't-teysîr li ma'rifeti süneni beşîri'n-nezîr fi usûli'l-hadîs*. thk. Muhammed Osmân el-Huş. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.
- Özer, S. (2007). "Şihâbu'd-dîn Ahmed İbn Ferah el-İşbilî (ö. 699/1300) ve el-Kasîde el-Garâmiyye'si". *İslami İlimler Dergisi 2* (2007), 249-265.
- Râmhürmüzî. (1983). *el-Muhaddisu'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*. thk. Muhammed 'Acâc el-Hatîb. Beyrut: b.y..
- Sabbân Ebu'l-İrfân Muhammed b. Ali. (1999). *Manzûmetü's-Sabbân fi 'ilmi mustalahi'l-hadîs*. thk ve şrh: eş-Şeyh Kâmil Muhammed Muhammed 'Uveyda. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Sehâvî. (2005). *Fethü'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs*. thk. Abdülkerîm b. Abdullah b. Abdurrahmân el-Hudayr ve Muhammed b. Abdullah b. Fühayd. 5 Cilt. Riyâd: Mektebetu Dâri'l-Minhâc.
- Suyûtî. (2016). *Tedrîbü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevâvî*. thk. Muhammed Avvâme. 5 Cilt. Cidde: Dâru'l-Yüsr / Dâru'l-Minhâc.
- Şâfiî. (2011). *el-Ümm*. thk. Rif'at Fevzî Abdulmuttalib. 4. Basım. 11 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm.

- Şeybânî. (2011). *el-Âsâr*. thk. Hâlid el-Avvâd. 2. Basım. 2 Cilt. Dimeşk: Dâru'n-Nevâdir.
- Toprak. A. (2017). *Sahîh-i Buhârî'de temrîz sîgasıyla aktarılan muallak rivâyetlerin değerlendirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tüccar, Z. (2008). "Sabbân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Cilt: 35, ss. 335-336). İstanbul: TDV Yayınları.
- ez-Zübeyrî, V. - el-Kaysî, 'Î. - el-Kaysî, B. - el-Habîb, M. ve el-Bağdâdî, 'A. (2003). *el-Mevsû'atu'l-müyessera fî terâcimi eimmeti't-tefsîr ve'l-ikrâ ve'n-nahv ve'l-luga (mine'l-karni'l-evvel ile'l-muâsirîn me'a dirâse li-akâidihim ve şey'in min terâifihim)*. 3 Cilt. Manchester: Mecelletu'l-Hikme.
- Ziriklî. (2002). *el-A'lâm*. 15. Basım. 8 Cilt. Dâru'l-İlm.